

BÍLÁ KNIHA TERCIÁRNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

VÝCHOZÍ TEZE PRO PŘÍPRAVU BÍLÉ KNIHY TERCIÁRNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ doplněné o ODPOVĚDI NA NEJČASTĚJI KLADENÉ OTÁZKY zformulované po semináři k tezím konaném 18.9.2007

Materiál určený pro veřejnou diskusi

S přispěním členů širšího pracovního týmu připravili:

Petr Matějů (vedoucí projektu)

Aleš Vlk, František Ježek, Daniel Münich, Jan Slovák, David Václavík, Jan Zrzavý

V Praze dne 20.9. 2007

Úvodem

*„Evropským univerzitám se nedaří vytvořit intelektuální a tvůrčí energii, která je zapotřebí ke zvýšení zatím slabé ekonomické výkonnosti kontinentu. (...) Příliš málo z nich jsou mezinárodními centry výzkumné excelence přitahujícími nejlepší talenty z celého světa. (...) Příliš mnoho evropských univerzit směřuje ke stejným cílům, v jejichž dosažení ani nemohou doufat, protože dostupné zdroje se rozdělují příliš plošně. V EU je téměř 2.000 univerzit, z nichž vysoký podíl poskytuje postgraduální vzdělání, naproti tomu v USA je okolo 3.300 institucí terciárního vzdělávání, z nichž pouze 215 poskytuje postgraduální vzdělání a pouze 100 z nich jsou uznávané výzkumné univerzity. (...) Evropa má příliš mnoho průměrnosti a postrádá kritickou masu nutnou na podporu excelence. (...) Radikální restrukturační kurikul, která nyní v Evropě probíhá, může - pokud bude důsledně implementována - výrazným způsobem zvýšit efektivitu jak pregraduální tak postgraduální výuky. Probíhající změny mohou do celého systému přinést zoufale potřebný prvek konkurence, odměňující excelenci a ztěžující život institucím, kterým se nedaří držet krok. (...) K tomu, aby evropské univerzity uspěly v jejich úsilí získat více prostředků, musí nejprve prokázat, že umí efektivně nakládat s prostředky, které mají nyní. Proto mnoho členských států EU zahájilo reformu zastaralých systémů řízení univerzit. (...) Je třeba si uvědomit, že terciární vzdělávání poskytované zdarma samo o sobě nezaručuje rovný přístup a vysokou míru participace. Není snad horší strategie zacílená na znevýhodněné skupiny než univerzitní vzdělávání poskytované výhradně z veřejných zdrojů, protože tyto prostředky míří k mladým lidem pocházejícím z relativně zvýhodněných sociálních skupin, kteří tak skončí v relativně dobře placených zaměstnáních.“ (Richard Lambert and Nick Butler: *The Future of European Universities. Renaissance or decay?* Center for European Reform, London, 2006).*

Málokdo pochybuje o pravdivosti a oprávněnosti výše citovaných výroků na adresu evropských univerzit z dnes již proslulé publikace **„Budoucnost evropských univerzit: renesance nebo úpadek?“**. Jejich autory snad nikdo nepodezírá z toho, že by svými výroky chtěli evropským univerzitám uškodit. Naopak. Tak jako v jiných oblastech, i zde totiž platí, že úspěch závisí nejen na schopnosti pravdivě popsat situaci (nejlépe v kontrastu ke konkurenci) a navrhnout účinná řešení vedoucí k vytčenému cíli, ale též na ochotě všech zúčastněných taková řešení přijmout a svým jednáním podpořit.

Platí-li výše uvedené výroky o evropských univerzitách, platí podobné i pro české vysoké školství. To ostatně dokazují závěry **„Tematického hodnocení terciárního vzdělávání“**, které bylo uveřejněno v listopadu loňského roku. Připomeňme si alespoň nejdůležitější závěry zprávy hodnotitelů OECD:

„(České) vysoké školství se vyznačuje vysokou mírou institucionální autonomie a akademické samosprávy a (téměř) plným financováním vysokého školství z veřejných prostředků. Klíčovým politickým přístupem v této obnově byl návrat k humboldtovskému modelu vysokoškolského vzdělání a výzkumu a vztah státu a vysokého školství. (...) Tato politika České republiky dobře sloužila po patnáct let, ale není nejlepší k tomu, aby vedla „bohatě diverzifikovaný systém vysokého školství otevřený Evropě i světu“ po dalších deset let. (...) Dnešní prioritou je zajistit, aby Česká republika měla systém vysokého školství, který bude schopen efektivně fungovat ve stále konkurenčnější oblasti vysokého školství v Evropě i ve světě a který bude přispívat k rozvoji země

v kontextu znalostní společnosti. (...) Všechna doporučení, která tato zpráva dává – ať se týkají struktury systému, řízení institucí, zdrojů, rovnosti, výzkumu a inovací, pracovního trhu, zajišťování kvality nebo internacionalizace – kladou silný důraz na potřebu změnit „zahledění sama do sebe“, které bylo nezbytné pro vybudování systému, na zaměření se ven. Toto vnější zaměření má mnoho dimenzí – znamená silnější vzdělávací vazby na zaměstnavatele, regiony a na trh práce, vývoj výzkumných a inovačních partnerství s podniky, průmyslem a jinými vysokými školami, větší roli externích aktérů v řízení systému a institucí a v akreditaci, větší soukromé příspěvky na náklady na vysoké školství a rovněž otevřenost směrem k Evropě i světu. (...) Ve všech případech jsou hlavní doporučení zaměřena na nalezení nové rovnováhy, která posílí schopnost českého vysokého školství dosáhnout cílů, které si stanovilo, reagovat na globální výzvy, s nimiž se potýkají všechny systémy, a využít plně své potenciální role v evropském vysokém školství a výzkumu. Přijetí a implementace těchto změn bude vyžadovat nejen úsilí Ministerstva a reprezentativních orgánů vysokých škol, ale musí do hry vtahovat i širší okruh aktérů, jak ve vládě, tak v širší společnosti.“ (Jon File et al.: Tématické hodnocení terciárního vzdělávání v České republice. OECD, Paříž, 2006).

V rychle se měnícím světě rostoucí globální konkurence se zvětšuje role terciárního vzdělávání.¹ Terciární vzdělávání připravuje flexibilní pracovní sílu, stimuluje inovace a podporuje růst produktivity a v konečném důsledku výrazně determinuje zlepšování většiny atributů života jednotlivců i společnosti. Technologický pokrok usnadňuje práci, ale zároveň dále zvyšuje poptávku po vzdělané pracovní síle. Potenciální přínosy kvalitního terciárního vzdělávání jsou dalekosáhlé, stejně tak jako důsledky jeho selhání.

Je zřetelné, že masivní a zároveň kvalitní systém terciárního vzdělávání není levný. Stejně tak je nutné si otevřeně přiznat, že bez reformy nemají naše vysoké školy šanci uspět v silné mezinárodní konkurenci charakterizované zvyšující se institucionální spoluprací, nadnárodními sítěmi a fúzemi do větších celků. Neuspokojivý stav terciárního vzdělávání představuje promarnění šance dosahovat v příštích desetiletích výraznějšího pokroku nejen po stránce čistě ekonomické.

Pro Českou republiku mají investice do vzdělání ještě další strategický význam. Česká republika projde v příštích desetiletích historicky unikátně rychlým stárnutím populace. Jednou z mála reálných cest, jak při udržitelné míře zdanění pracující populace udržet životní úroveň penzistů, je dosáhnout dlouhodobého a výrazného růstu celkové produktivity práce. Jedním z klíčů k tomu může být také reforma terciárního vzdělávání zajišťující nejen nárůst investic do terciárního vzdělávání, ale i jejich efektivnější využití. V tomto smyslu je třeba reformu terciárního vzdělávání chápat i jako nedílnou součást řešení svízelné situace našeho penzijního systému.

Výše jsou uvedeny pouze některé důvody, proč je třeba pracovat na Bílé knize terciárního vzdělávání, která si jako hlavní cíl klade připravit účinnou, vnitřně konzistentní a uskutečnitelnou reformu českého vysokého školství. Výsledkem úspěšné reformy by měla být taková **struktura** terciárního vzdělávání (institucionálně i programově), která by byla

¹ Samotný pojem „terciární vzdělávání“ bude vyžadovat zpřesnění a to zejména s ohledem na to, že Bílá kniha bude ve skutečnosti základem pro tvorbu věcného záměru nového zákona o terciárním vzdělávání.

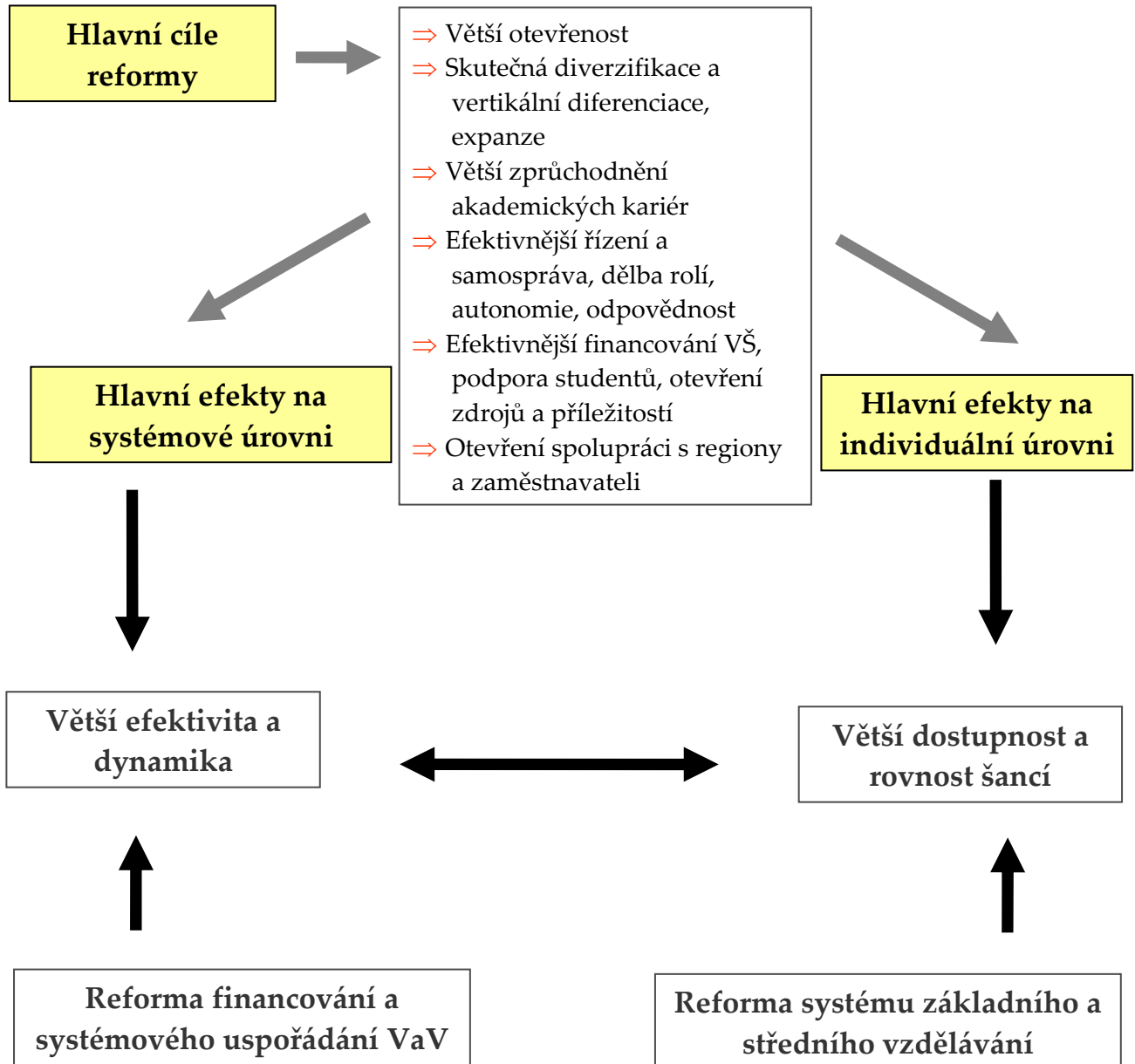
schopna současně zvýšit odpovědnost všech zúčastněných stran (uchazečů o studium, studentů, vysokých škol) za kvalitu a uplatnitelnost absolventů na trhu práce, zásadním způsobem přispět ke zvýšení inovačního potenciálu ekonomiky a současně sloužit jako významný prostředek sociální mobility jednotlivců. Tento předpoklad může splnit pouze diverzifikovaný systém, který bude obsahovat různé druhy institucí s rozdílnými aspiracemi, vizemi a cíli. V silně diverzifikovaném systému každá jednotlivá instituce naplňuje odlišným způsobem tři zásadní poslání – **výuku, výzkum a vývoj (VaV) a tzv. třetí roli** (community service). Všechna tato poslání jsou realizována při zachování vysoké úrovně kvality odpovídající danému typu instituce a jsou implementovány mechanismy jejího neustálého udržování a zlepšování.

Předpokladem fungování takto strukturovaného systému terciárního vzdělávání je vhodné nastavení **finančních toků** (jak mezi státem a jednotlivými institucemi, tak mezi institucemi a jednotlivci) s důrazem na vazbu mezi poptávkou po studiu pevněji spojenou s odpovědností uchazečů, studentů i vysokých škol za uplatnitelnosti absolventů na trhu práce. Stejně tak je nutné, aby byl nastaven vhodný systém **řízení** (mezi státem a institucemi a uvnitř institucí samotných) při zachování principů poměrně velké autonomie a odpovídající odpovědnosti vůči státu a veřejnosti (accountability). Další podmínkou funkčního systému terciárního vzdělávání je odpovídající nastavení a fungování primárního a především **sekundárního stupně** vzdělávací soustavy. V neposlední řadě je nutno dbát na to, aby byl v maximální míře zohledňován princip **rovnosti příležitostí** a nedocházelo k nehospodárnému mrhání s talenty.

Předložený materiál je prvním krokem k veřejné diskusi o Bílé knize, která má tvořit strategický a koncepční základ reformy systému terciárního vzdělávání v České republice. Nutnost reformy vychází jak z některých kritických ohlasů na fungování celého systému ze strany externích uživatelů (především zaměstnavatelů), kritických připomínek a doporučení týmu expertů OECD, ze zkušeností s vývojem moderních vzdělávacích systémů ve vyspělých zemích i z volání významné části reprezentace vysokých škol po změně, která by otevřela prostor pro větší diferenciaci a dynamiku systému terciárního vzdělávání v ČR. Současně jsou reflektovány některé zásadní teze, které již byly formulovány v koncepčních dokumentech na úrovni celonárodní (například Strategie hospodářského růstu či Národní program reform), které v sobě systém terciárního vzdělávání jako jeden ze základních pilířů ekonomiky založené na znalostech a inovacích obsahují.

Akutnost tvorby strategie reformy terciárního vzdělávání (tj. Bílé knihy) a následných realizačních kroků (včetně legislativního rámce) je dána také jedinečnou příležitostí, kterou skýtá využití prostředků strukturálních fondů Evropské unie v období 2007-13. Především operační programy Vzdělávání pro konkurenceschopnost (OP VK), Výzkum a vývoj pro inovace (OP VaVpI) a částečně Podnikání a inovace (OP PI) obsahují finanční nástroje jak k systémové podpoře reformy, tak k podpoře individuálních projektů. Bylo by osudnou chybou nabízenou příležitostí nevyužít.

Vzájemnou propojenost cílů a vazby na okolí lze pro větší ilustraci velmi zjednodušeně vyjádřit následujícím schématem:

Tým (viz str. 15), který se ujal úkolu připravit prostřednictvím tvorby Bílé knihy reformu českého vysokého školství, není v lehké pozici. V našich podmínkách již jen prostý popis aktuálního stavu často vyvolává tenze, protože je chápán jako znevěrohodnění poctivosti úsilí a dobrých úmyslů těch, kteří se v rámci daných podmínek snaží o to dosáhnout co nejlepších výsledků. Problém není v tom, že by ti, kteří chtějí být lepší, nemohli v daných podmínkách dosahovat lepších výsledků než ostatní, jako spíše v tom, že tyto podmínky poměrně snadno umožňují přežívat průměrnosti a dostatečně nemotivují k excelenci. V tomto smyslu na tom rozhodně nejsme lépe než většina zemí EU. Hůře jsme na tom možná jen v celkové tendenci k průměrnosti dané našimi sklony k rovnostářství a rozhodně v tom, do jaké míry se pokusy o změnu stávají předmětem politických šarvátek. Přestože Bílá kniha terciárního vzdělávání bude politickým dokumentem, je třeba učinit vše pro to, aby při její přípravě jednoznačně převládaly věcné argumenty, byly kladeny vysoké, ale realistické cíle a nástroje pro jejich dosažení nebyly posuzovány primárně z politických a ideologických pozic.

Cílem Bílé knihy terciárního vzdělávání bude nejen popsat *stav*, ve kterém se naše terciární vzdělávání nachází ve srovnání se světem, *cíle*, jichž je žádoucí a možné dosáhnout, navrhnout účinné *strategie* vedoucí ke změně, a stanovit *podmínky*, za kterých tyto strategie bude možné úspěšně realizovat, ale též vytvořit *komunikační strategii*, která by - aniž by se připravovaná reforma musela uchylovat ke kompromisům - navržené změny učinila co možná nejpřijatelnější.

Prvním krokem je komunikace výchozích tezí, ke kterým tým po dvou měsících společné práce a diskusí dospěl, směrem k těm skupinám, jejichž participace na přípravě reformy je podmínkou jejího úspěchu.

Ačkoli struktura Bílé knihy bude detailnější, zde se pokusíme o stručný přehled hlavních tezí pokrývajících problematiku ve třech poměrně široce definovaných oblastech, ve kterých se přirozeně propojují základní strategické komponenty reformy:

1. expanze systému a proměna jeho struktury → cesta k vyšší vzdělanosti, rovnějším šancím a sociální mobilitě (vazba na střední školství);
2. řízení a financování vysokých škol → přirozená cesta k poptávkovému modelu, diverzifikaci (rozvrstvení systému), konkurenci a tudíž k vyšší kvalitě;
3. výzkum a vývoj, integrace univerzit do "vnějšího systému" → cesta k excelenci a k soukromým zdrojům na výzkum a vývoj.

Každá z oblastí je popsána ze čtyř hledisek:

1. největší problémy a hrozby, nebudou-li problémy koncepčně řešeny;
2. stav, kterého chceme dosáhnout (realisticky);
3. nástroje (mechanismy), které je třeba v systému uplatnit, aby se k tomuto stavu začal přibližovat;
4. širší podmínky, které budou muset být splněny pro úspěšnou realizaci změn.

I. EXPANZE SYSTÉMU A PROMĚNA JEHO STRUKTURY → CESTA K VYŠŠÍ VZDĚLANOSTI, ROVNĚJŠÍM ŠANCÍM A SOCIÁLNÍ MOBILITĚ

I.1. Problémy a hrozby

Podíl dospělé populace s vysokoškolským vzděláním je u nás ve srovnání s vyspělými zeměmi (OECD, EU) stále nízký a zvyšuje se jen pomalu. Střední školství přitom i nadále spočívá na „industriálním modelu“, tj. značnou část mladé generace připravuje spíše na povolání než na další studium. Přesto aspirace na dosažení vysokoškolského vzdělání stále rostou, což nepochybně souvisí s tím, že prudce vzrostla (a dále roste) relativní ekonomická návratnost vysokoškolského vzdělání.

Dynamika růstu poptávky po VŠ vzdělání byla dlouhodobě větší než dynamika růstu nabídky příležitostí ke studiu. Převís poptávky nad nabídkou vytvářel na vstupu na vysoké školy neúnosně ostrou konkurenci mezi uchazeči, kteří navíc absolvovali velmi rozdílné typy středního vzdělání. To dlouhodobě zvyšovalo tlak vzdělanějších rodičů na umístění dětí do středních škol zajišťujících lepší šance na přijetí na VŠ (víceletá gymnázia, gymnázia). Celkový efekt byl následující: **sociální selektivita sekundárního vzdělávání i selektivita na vstupu do terciárního vzdělávání se po roce 1989 zvyšovala.**

Mnohem vyšší zastoupení studentů vysokých škol pocházejících z rodin s vyšším sociálně ekonomickým statusem je zdrojem vysoké regresivity systému: veřejné výdaje na vysoké školství jsou u nás v mnohem větší míře než v jiných zemích alokovány směrem k sociálně a ekonomicky lépe situovaným vrstvám. Místo růstu sociální mobility tak vysokoškolské vzdělání přispívá spíše k růstu sociálních nerovností.

Zmenšení nerovností nebude možné bez pokračující expanze vzdělávacích příležitostí na terciární úrovni. To ovšem neznamená, že redukci nerovností zajistí jen růst počtu příležitostí. Hlasy varující před poklesem velikosti populace schopné projít terciárním vzděláváním vychází ze současné (dlouhodobě neúnosné) struktury středního vzdělání a jeho převažujícího odborného zaměření a také z nevyhovující struktury terciárního vzdělávání.

Je zřejmé, že **expanze příležitostí není možná v rámci stávající struktury a očekávaného vývoje veřejných financí.** To by ohrozilo kvalitu VŠ vzdělání. Další růst příležitostí tedy nebude možný bez hlubší diferenciaci systému a otevření soukromých zdrojů financování.

Česká republika se sice zavázala k implementaci boloňského procesu a k vytvoření efektivního, flexibilního a prostupného systému vysokých škol, dosavadní kroky však často byly spíše formálního charakteru. To mimo jiné zatím nedovolilo vytvořit funkční a životaschopný systém bakalářských programů, které by měly být nejširším a nejstabilnějším základem terciárního vzdělávání. Většina existujících bakalářských programů není s to „produkovat“ absolventy, kteří jsou vhodně připraveni pro praxi, protože byly často vědomě vytvořeny jako „první“ stupeň magisterského studia, které je zatím v českém (podobně jako v celém středoevropském) kontextu chápáno jako jediné „plnohodnotné“ vysokoškolské studium. I díky tomu jsou vysoké školy či polytechnické

instituty, které by měly mít charakter anglosaských *colleges*, chápány jako něco přechodného, co by mělo být v nejkratší době nahrazeno „plnohodnotnou“ univerzitou.

Obrazně řečeno, máme několik typů vysokého školství (a to i v rámci jednotlivých VŠ), ale zcela převládající jedinou ambici – „univerzitu výzkumného typu“. Chybí dobrovolná diverzifikace VŠ podle orientace (profesní vs. „akademické“), nahrazuje ji formální diverzifikace podle dosažených stupňů studijních programů (takže „profesní orientaci“ vykazují ti, kteří na navazující programy nedosáhli).

V současnosti patří z hlediska struktury systému terciárního vzdělávání k nejvážnějším problémům zejména:

- Fakticky nedokončená nebo často jen formální restrukturalizace VŠ v souladu s boloňským procesem
- Očekávání, že všechny veřejné VŠ mají mít charakter univerzit
- Tlaky na to, aby všechny veřejné VŠ byly považovány za výzkumné instituce, a s tím související tlaky na maximální změkčování kritérií pro hodnocení kvality výzkumu a vývoje
- Snižování významu „nevýzkumných“ fakult a nedoceňování jejich významu v rámci tzv. třetí role
- Neexistující funkční a akceptovatelná diference VŠ dle jejich funkce a charakteru
- Podceňování úlohy VŠ typu „colleges“, v našem pojetí neuniverzitních VŠ
- Nevyjasněná role a pozice vyšších odborných škol (VOŠ), provázanost VOŠ a VŠ na celoživotní vzdělávání
- Nevyhovující a statická koncepce kvalifikace docentů a profesorů včetně vazby na formální podmínky akreditace

Významným problémem je také **velmi slabá propojenost reformních strategií pro základní a střední školství** (pomalý vývoj směrem k výraznému posílení všeobecné složky středoškolského vzdělávání na úkor úzce odborné složky) na jedné straně, a převládajících představ o dalším vývoji vysokého školství na straně druhé (vysoké školství se jen pomalu zbavuje „elitářského“ ducha a jemu odpovídající struktury). Hrozí situace, kdy základní a střední školy díky připravované kurikulární reformě budou produkovat absolventy zvládající jiné kompetence než ty, které budou (respektive měly by) požadovat vysoké školy.

1.2. Cílový stav

Za cílový stav je možné považovat takový systém, který bude schopen bez výraznějších zásahů z vnějšku relativně rychle a pružně reagovat na potřeby *trhu práce* (profesně orientované terciární vzdělání), *špičkového výzkumu a vývoje* (vysoce kompetitivní univerzitní vzdělání spojené se špičkovým výzkumem) a *společnosti* (poptávka po vysokoškolském vzdělání výrazně zvyšujícím šanci na životní úspěch a vzestupnou sociální mobilitu). Je třeba se adaptovat na skutečnost, že nižší stupeň terciárního vzdělávání bude postupně přejímat roli současného odborného středního vzdělávání, přičemž střední vzdělání bude ve stále větší míře chápáno jako příprava na pokračování

ve studiu. Stejně tak bude třeba respektovat skutečnost, že vysokoškolské vzdělání bude čím dál větší částí populace chápáno jako podmínka profesního a životního úspěchu, se vším, co z toho plyne nejen pro strukturu systému terciárního vzdělávání (systém musí pružněji reagovat na poptávku), ale i pro jeho financování (vzdělání se stane součástí investičních strategií). K tomu je nutné, aby byl systém terciárního vzdělávání nastaven tak, že bude vytvářet logicky uspořádaný celek, který bude vnitřně prostupný a kompatibilní s ostatními obdobnými systémy ve vyspělém světě. Nejvýznamnější obecné charakteristiky takového systému jsou následující:

- Systém terciárního vzdělávání má v sobě mechanismy trvale působící na jeho diverzifikaci, jeho jednotlivé součásti se adaptují na různé cíle v oblasti působení terciárního vzdělávání a nesnaží se pokrýt „vše“;
- Systém terciárního vzdělávání je otevřený a podílí se na růstu sociální mobility;
- Systém terciárního vzdělávání je plně integrován do globálního vzdělávacího kontextu a je schopen obstát v konkurenci;
- Základ terciárního vzdělávání tvoří logicky kompaktní bakalářské programy, které nejsou primárně brány jako „přípravka“ na magisterské studium, ale produkují absolventy uplatnitelné v praxi, do níž by odchází minimálně 50 % všech absolventů.

I.3. Nástroje a mechanismy

K popsanému cílovému stavu lze dospět řadou kroků, které musí tvořit vnitřně provázanou reformní strategii:

- **Dokončit restrukturalizaci vysokoškolského studia** a to tak, že bakalářské programy budou vesměs relativně uzavřenými celky, u nichž návaznost na magisterské programy bude pouze jedním z ukazatelů. V případě bakalářských programů by měl být kladen větší důraz na jejich profesní orientaci a úzkou vazbu na potřeby trhu práce;
- **Integrace některých VOŠ** do terciárního systému formou jejich transformace (akreditace) na neuniverzitní VŠ, případně jejich spojení s již existujícími VŠ. Je třeba počítat s tím, že ty VOŠ, které nebudou splňovat požadavky nebo se k transformaci na neuniverzitní VŠ nerozhodnou, se budou moci stát centry dalšího post-sekundárního (nikoli ovšem terciárního) vzdělávání s významným postavením v daném regionu a v procesu celoživotního vzdělávání;
- **Změnit pravidla akreditace jednotlivých typů programů** tak, aby byly v odpovídající míře zohledněny vstupy, procesy i výstupy (inputs, throughputs, outputs) včetně vyššího podílu externích členů (zástupců uživatelů, partnerů a veřejnosti);
- **Zavést registr učitelů VŠ**, kteří by mohli garantovat obor pouze na své mateřské univerzitě, v této souvislosti zvážit změnu habilitací a profesorských řízení (jednou z variant je vázat profesury na konkrétní akademické pozice);
- **Vytvořit transparentní mechanismy zajišťující přirozenou diferenciaci VŠ** s ohledem na jejich cíle, kapacity a výsledky práce (vysoká škola musí mít možnost ekonomicky uspět ve kterékoli ze zvolených kategorií);
- Zavést pravidelné hodnocení jednotlivých VŠ s možným využitím pro financování

- a zřehlednění nabídky studia pro potenciální zájemce;
- **Vytvořit finanční nástroje odstraňující překážky formování aspirací na dosažení VŠ vzdělání zejména u dětí pocházejících ze znevýhodňujících sociálních poměrů** (účinnější systém sociálních stipendií, půjčky na pokrytí životních nákladů během studia, spoření na vzdělání, smluvní zvýhodnění příležitostné práce studentů atd.). Veškeré půjčky musí být spláceny kontingenčně (tj. splátky podle velikosti příjmů).

I.4. Širší podmínky dosažení cílů

- Faktické akceptování (nikoli pouze deklarace), že kvalitní vzdělávací systém je základem komplexního rozvoje společnosti
- Větší systémové propojení všech úrovní a typů vzdělávání, provázanost reformou středního a terciárního vzdělávání
- Větší finanční autonomie veřejných VŠ současně se zavedením prvků odpovědnosti
- Přenesení větší zodpovědnosti za osud vysokých škol na jejich exekutivu a management (viz řízení VŠ)
- Změna systému financování veřejných i soukromých VŠ (i s ohledem na jejich diferenciaci)
- Přijetí nového zákona o terciárním vzdělávání, který výše popsané změny umožní uskutečnit

II. ŘÍZENÍ A FINANCOVÁNÍ VYSOKÝCH ŠKOL → PODMÍNKY PRO POSÍLENÍ KONKURENCE V SYSTÉMU, PŘIROZENÁ CESTA K POPTÁVKOVÉMU MODELU, DIFERENCIACI (ROZVRSTVENÍ SYSTÉMU) A K VYŠŠÍ KVALITĚ

II.1. Problémy a hrozby

Dlouhá desetiletí se naše terciární vzdělávání potýká s nedostatkem finančních prostředků. Investiční dluh ve vysokém školství se pohybuje v řádu desítek miliard korun. Neexistuje klíčový výdajový indikátor, který by nás v této oblasti zařadil alespoň mezi průměrné země OECD. **Neblahá situace je způsobena dlouhodobě podprůměrnou podporou z veřejných prostředků a minimálním přílivem soukromých zdrojů.** V žádném případě se nedá říci, že nedostatek finančních prostředků kompenzuje efektivnost systému.

S nedostatečnou nabídkou kontrastuje **trvalý převis poptávky po terciárním vzdělávání.** Ačkoliv poptávku bude v následujících letech odlehčovat očekávaný demografický pokles mladých generací, lze očekávat její růst, protože se budou zvyšovat vzdělanostní aspirace (v návaznosti na reformu středního školství), projeví se i neuspokojená poptávka starších generací a poptávka generací, které již dříve nějaké terciární vzdělávání získaly (tj. celoživotní vzdělávání). To vše se bude odehrávat v situaci, kdy řada vyspělých států-konkurentů bude realizovat další růst investic do terciárního vzdělávání. Je legitimní se v této souvislosti tázat, zda je **realistické předpokládat, že potřebnou dynamiku terciárního vzdělávání bude v příštích deseti letech možné zajistit jen na základě výrazného zvyšování reálných výdajů na terciární vzdělávání z veřejných zdrojů.**

Již téměř dvě desetiletí žijeme opět ve společnosti, kde cenu většiny komodit a služeb určují konkurenční trhy. **Nabídku terciárního vzdělávání u nás však stále do velké míry určují principy známé z dob centrálně řízené ekonomiky, kde konkurence a poptávka jsou odsouzeny do vedlejší role.** U nás i v zahraničí se ukazuje, že centrální plánování a ekonomický dirigismus v terciárním vzdělávání selhávají stejně jako selhaly metody centrálně plánovaného hospodářství v době pokročilých technologií a rostoucí role lidského kapitálu. V důsledku toho současný systém trpí velkým rozsahem alokačních a produkčních neefektivností. Naše vysoké školy si nemohou dovolit najímat kvalitní akademické pracovníky na mezinárodních trzích, dochází k neviditelnému odlivu mozků a hrozí, že s mezinárodní otevřeností se tento negativní trend ještě prohloubí.

Současný systém řízení vysokých škol umožňuje odpojit rozhodovací pravomoci od zodpovědnosti za výsledky rozhodnutí. Systém má přirozený sklon směřovat ke konzervaci současného stavu, k prosazování „partikulárních“ zájmů, k dominanci „politických“ typů osobností v senátech a následně i v exekutivě VŠ – největší slovo mají ti, kdo už jsou na palubě, nikoliv „outsideri“, kteří by chtěli získat co nejkvalitnější produkty terciárního vzdělávání (uchazeči a jejich rodiny, zaměstnavatelé absolventů, odběratelé výsledků výzkumu a vývoje). Reforma systému terciárního vzdělávání musí posílit roli výkonných složek institucí (managementu) a vnějších „aktérů“

Na současných veřejných VŠ často chybí jasné rozlišení „vědecké“ („akademické“) agendy od agendy strategicko-ekonomicko-manažerské a vymezení odpovědnosti jednotlivých orgánů, především mezi vysokou školou a jejími součástmi (fakultami). Výslednicí je tedy často velmi komplikovaný způsob řízení vysokých škol, který je charakterizován silným postavením akademických senátů, relativně velkou nezávislostí fakult, omezeným vlivem externích „stakeholderů“ a privátního sektoru obecně.

II.2. Cílový stav

Stát bude i v budoucnosti dominantním zdrojem financí pro veřejné vysoké školy. Školy samotné však budou mít mnohem větší prostor a motivaci ucházet se o prostředky soukromé. Stát bude intervenovat (půjčky, stipendia) tam, kde by příliv soukromých prostředků narušil rovný přístup ke vzdělání. **Reforma financování umožní expanzi terciárního vzdělávání a autonomní diversifikační procesy, aby byl systém schopen autonomně uspokojovat rostoucí a měnící se poptávku po vzdělání a byl tak lépe využíván intelektuální potenciál země.**

Konkurence bude mít v systému výraznou regulační roli. Školy budou vystaveny tlaku okolního světa: preferencím studentů a poptávce zaměstnavatelů. Na podporu konkurence bude existovat mnohem lepší informovanost o podmínkách a výsledcích studia na jednotlivých školách.

Mnohem větší volnost v nakládání s finančními prostředky školám umožní nejen reagovat pružně na přicházející změny, ale také realizovat své plány, využívat své komparativní výhod. Úspěšní budou mít mnohem větší prostor pro expanzi, neúspěšní se dostanou pod silný tlak ke změnám. Budou to samotné vysoké školy, kdo bude

rozhodovat o optimální kombinaci výuky, výzkumu, vývoje a studentských výhod. Reforma musí vytvořit systém, který umožní, aby školy samotné hledaly optimální způsob svého fungování, zvolily si cestu k excelenci a také nesly odpovědnost za volbu špatné strategie.

Vysokoškolský sektor bude významným sektorem ekonomiky výrazně přispívající k HDP a zaměstnanosti. Bude to sektor přispívající k exportu vzdělávacích služeb. Ambicí reformy je nastartování dalších procesů, které umožní dohánět velkou konkurenční ztrátu na světovou špičku. Sektor terciárního vzdělávání se musí stát magnetem podporující příliv mozků - jak studentů, tak akademických pracovníků.

II.3. Nástroje a mechanismy

Reforma předpokládá **pokračující růst veřejných výdajů do sektoru terciárního vzdělávání** a otevření prostoru pro příliv soukromých prostředků. Navyšování prostředků samo o sobě však nestačí. Reforma dále vychází z přesvědčení, že **český systém terciárního vzdělávání nemůže dosáhnout konkurenceschopnosti bez reálné konkurence mezi školami**. Financování se bude držet principu, že **veřejné prostředky jsou určeny především na vzdělávání občanů (nikoliv na financování a uspokojování partikulárních existenčních potřeb vzdělávacích institucí)**. Masový a diverzifikovaný systém vzdělávání v komplexním a dynamickém světě nutně vyžaduje finanční mechanismus, který školám umožňuje účtovat různé ceny za různé náklady a různé vzdělávací služby.

Základní principy reformy lze charakterizovat takto:

- Bude výrazně **omezeno centrální určování cen, objemu a rozsahu vzdělání**;
- V souladu s doporučením OECD **bude posílen a doladěn již zavedený normativní systém financování**, který zohledňuje existenci pozitivních externalit vzdělání;
- **Objem veřejných prostředků alokovaný administrativně-direktivními mechanismy bude výrazně omezen**. Rozhodování o alokaci veřejných prostředků bude do velké míry nahrazeno zpětnou vazbou založenou na poptávkových silách a cenových signálech. Zavedení spoluúčasti (viz níže) přispěje k tomu, že dodatečné finanční prostředky půjdou za kvalitnější nabídkou. To umožní výrazné snížení administrativní zátěže jak na centrální, tak institucionální úrovni;
- **Bude zaveden všeobecný systém studentských půjček** na úhradu studijních a životních nákladů během studia. **Půjčky nebudou splácet studenti, ale absolventi a to kontingenčním systémem (procentním odvodem) po překročení stanovené hranice příjmu**;
- **Funkční systém půjček umožní v dalším kroku zavedení školného**. Aby nebyl ohrožen rovný přístup k terciárnímu vzdělávání, po zkušenostech z jiných zemí (Austrálie, Velká Británie) **bude zaveden systém tzv. odložené platby s kontingenčním splácením po absolvování školy a překročení stanovené hranice**

příjmu.

- **Systém všeobecných půjček bude posléze zpřístupněn i zájemcům o studium v zahraničí a zájemcům o další vzdělávání na vysokých školách.**
- Systém všeobecných půjček doprovodí rozšíření systému **sociálních stipendií** pro studenty z rodin s nízkými příjmy (zavedení minimálně tří pásem pro přiznání stipendia)² a **systém spoření na vzdělání se státní podporou.**
- **Soukromé vysoké školy budou mít nárok na příspěvek z veřejných zdrojů** odvozený z příspěvku na vzdělávací činnost veřejných vysokých škol **nebo studenti těchto škol (jejich rodiče) budou mít možnost část školného učinit daňově uznatelným výdajem** (aby se předešlo jinému typu znevýhodnění, v tomto případě veřejných vysokých škol, tomuto kroku musí předcházet zavedení spoluúčasti i na veřejných vysokých školách);
- **Školy mající již dnes akademické svobody získají i velkou svobodu ekonomickou a manažerskou.** Dostanou mnohem větší volnost ve využití movitého a nemovitého majetku, v najímání a propouštění personálu atd. Školy ale současně převezmou mnohem větší díl odpovědnosti za svá strategická a finanční rozhodnutí. Budou posíleny revizní a dohledové role příslušného ministerstva.

Pokud jde o řízení, reforma povede:

- K účinnému nastavení a spolupráci jednotlivých složek institucí na řízení (tj. exekutivní a manažerské, akademicko-samosprávné)
- k **profilování role akademických senátů (včetně studentských komor) v oblasti hodnocení kvality výuky a k funkci kontrolní**
- k **nalezení vhodné role externích hráčů** (zaměstnavatelé, regiony atd.) ve strategických otázkách
- k úpravě vztahů VŠ a jejich součástí směrem k integraci a současně organizační autonomii vnitřního uspořádání

² Jsme si vědomi toho, že současná novela zákona o sociálním zabezpečení dosud platná pásma životního minima, o která by bylo možné se pro výpočet výše stipendií studentů VŠ opřít, ruší.

III. VÝZKUM A VÝVOJ, DALŠÍ ROLE A INTEGRACE UNIVERZIT DO VNĚJŠÍHO PROSTŘEDÍ → PŘIROZENÁ CESTA K DIFERENCIACI, KVALITĚ A SOUKROMÝM ZDROJŮM

III. 1. Problémy a hrozby

Přes řadu pokusů změnit strukturu výzkumu a vývoje (VaV) a principů jeho financování v ČR stále existuje nesmyslně velký počet 22 poskytovatelů podpory VaV. To zmenšuje transparentnost financování, ztěžuje efektivní využívání omezených zdrojů, brání přehlednému vymezení typu a významu ústavů a laboratoří (nadmárodní vs. regionální, aplikovatelný základní výzkum vs. komerčně orientovaný vývoj) a nezbytné integraci pracovišť. Chybí skutečné obsahové a k excelenci motivující hodnocení výsledků VaV. O to více jsou pracoviště zatěžována formalismy souvisejícími s účelově určenými zdroji.

Velká část českého výzkumu má deskriptivní charakter bez zásadního významu v mezinárodním měřítku nebo v přímých aplikacích. V oblasti excelence se ojediněle objevují jedinci, jen zřídka týmy a prakticky vůbec celé instituce. Odtud pramení celková podprůměrnost mnoha oborů (viz mezinárodní srovnání) a minimální zisk prostředků ze zahraničních zdrojů. Chybí kultura, tradice i odbornost v práci s duševním vlastnictvím, jeho ochranou a využitím. To je jednou z příčin selhávání vysokých škol v naplňování jejich standardní role v inovačním podnikání a regionálním rozvoji.

Pokračování tohoto stavu může zvětšit rozdíl mezi ČR a EU a tudíž ohrozit konkurenceschopnost nejen vysokého školství, výzkumu a vývoje, ale díky prosazujícím se modelům znalostních ekonomik „tažených“ inovacemi lze očekávat zhoršení konkurenceschopnosti celé ekonomiky.

III.2. Cílový stav

Cílem reformy je vytvořit zřetelně diferencovaný systém vysokých škol vydělující výzkumně profilované instituce a jejich části s jasně definovaným místem ve VaV a inovacích, vedle institucí a jejich částí orientovaných na masové vzdělávání v bakalářském stupni. Současně bude dosaženo skutečného propojení vzdělávací, výzkumné a inovační funkce a z toho plynoucího zásadního vlivu příslušných vysokých škol na regionální i národní rozvoj, včetně celoživotního vzdělávání a popularizace vědy.

III.3. Nástroje a mechanismy

Jedním z důležitých nástrojů se jeví snížení počtu poskytovatelů veřejné podpory výzkumu a vývoje. Jako ideální by byl jeden poskytovatel institucionální podpory (odvozené z dosahovaných výsledků), spolu se dvěma agenturami (mimo strukturu ministerstev a dalších významných poskytovatelů): agentury pro základní výzkum (transformovaná GA ČR) a technologické agentury (aplikovaný i průmyslový výzkum);

V delší perspektivě lze uvažovat o vybudování ministerstva pro terciární vzdělávání, výzkum a inovace jako profesionálního a efektivního poskytovatele

institucionální podpory, jejíž výše bude přímo navázána na dosahované výzkumné výsledky instituce.

Dále je nutno provést legislativní změny, které umožní větší integraci VŠ se stávajícími veřejnými výzkumnými institucemi (VVI), a to jak v oblasti výzkumu a vývoje, tak v oblasti doktorského vzdělávání; v delší perspektivě pak umožnit transformaci VVI ve vysokoškolské ústavy (a tedy výrazně posílit institucionální i ekonomické postavení VŠ ústavů). Nový legislativní rámec (zákon o terciárním vzdělávání) by měl zajistit flexibilní podmínky pro vnější i vnitřní diverzifikaci vysokých škol a jejich management, včetně podmínek pro potřebné fúze s dalšími pracovišti VaV a efektivní komerční spolupráci. Legislativními úpravami, pomocí finančních nástrojů a nastavením hodnotících kritérií institucí by mělo být podpořeno financování výzkumu a vývoje ze soukromých zdrojů.

III.4. Širší podmínky dosažení cílů

Princip excellence je třeba prosadit v jeho mnoha vrstvách – kromě mezinárodní excellence ve výzkumu vymezit i excelenci v transferu poznatků a spolupráci s praxí a excelenci v souvislosti s potřebami trhu práce („příprava absolventů na míru“), rozsáhlými programy dalšího vzdělávání a uplatněním distančního vzdělávání. Tomu je nutné uzpůsobit i akreditační procesy, požadované standardy a obvyklé „kariérní dráhy“.

Je důležité koncentrovat kapacity výzkumu a vývoje, zejména s ohledem na úspory v investicích do přístrojového vybavení a vytváření dostatečně dimenzovaných týmů (včetně vhodné formy sítí a partnerství). Koncentraci je nutno chápat nejen místně, ale i na úrovni řízení týmů a projektů. Zároveň je nutné zohlednit regionální potřeby výzkumu a vývoje v souladu se širšími strategickými záměry regionů a potřebami aplikační sféry.

Pozitivní změny lze dosáhnout pouze s hladinou financování umožňující skutečný rozvoj: u institucionální podpory mělo jít nejméně o cca 10 mld. Kč ročně a pro účelovou podporu (poskytovanou pouze Grantovou agenturou ČR a Technologickou agenturou ČR) o cca 15 mld. Kč ročně.

Je celosvětově prokázané, že zvýšené výnosy univerzit z komerčních spoluprací jsou nutné a ozdravující, nicméně nikdy nenahrazují zdroje pro standardní vzdělávací činnost a orientovaný (aplikovatelný) základní výzkum. Naopak při nedostatečném financování těchto klasických forem vzdělávání a výzkumu dochází k postupnému ochabnutí.

S přispěním členů celého týmu předkládaný materiál připravili:

Petr Matějů, Aleš Vlk, František Ježek, Daniel Münich, Jan Slovák, David Václavík, Jan Zrzavý.

Členové pracovního týmu Bíle knihy (červen 2007, abecedně, bez titulů)

František Ježek, Anna Kadeřábková, Michaela Kleňhová, Pavel Komárek, Dušan Lužný, Petr Matějů, Daniel Münich , Eva Münsterová, Pavla Polechová, Jan Slovák, Jan Sokol, Jana Straková, Peter Šebo, David Václavík, Radim Valenčík, Václav Vinš, Aleš Vlk, Simona Weidnerová, Pavla Zieleniecová, Jan Zrzavý.

Garanti hlavních témat a odpovídajících kapitol:

Petr Matějů (vedoucí týmu, rovné šance mobilita), Aleš Vlk (trendy ve vývoji vysokého školství), František Ježek (výzkum a vývoj), Daniel Münich (financování), Eva Münsterová (kvalita), Jan Slovák (třetí role univerzity), Jana Straková (vazby na reformu středního školství), David Václavík (struktura vysokého školství), Jan Zrzavý (řízení a samospráva).

V Praze dne 18.6.2007

Otázky a odpovědi k Tezím Bílé knihy terciárního vzdělávání

Připraveno členy týmu po diskusi na semináři k Bílé knize terciárního vzdělávání, který se konal dne 18.9.2007 v Senátu ČR.

Co se rozumí terciárním vzděláváním, proč nejde jen o vysoké školy?

Terciární vzdělávání zahrnuje široký sektor vzdělávací nabídky následující zpravidla po vykonání maturitní zkoušky. Poskytuje specializované vzdělání odborné nebo umělecké. Náleží k němu vysokoškolské vzdělávání uskutečňované vysokými školami včetně doktorských studijních programů, vyšší odborné vzdělávání uskutečňované vyššími odbornými školami a částečně i vyšší odborné vzdělávání v konzervatořích a u nás také doktorské studijní programy realizované v ústavech Akademie věd ČR. Mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání (ISCED 97) rozlišuje mezi výrazně prakticky orientovanými bakalářskými studijními programy (ISCED 5B) na straně jedné, na straně druhé pak bakalářskými programy a magisterskými programy připravujícími absolventy pro další studium ve vědecko-výzkumných studijních programech a pro vykonávání profesí, které jsou náročné na kvalifikační požadavky (ISCED 5A). Doktorské studijní programy poskytované vysokými školami, které bývají často nazývány „výzkumnými univerzitami“ (ISCED 6) vedou k udělení vědecké kvalifikace. Z výše uvedeného je patrné, že tradiční označení „vysokoškolské vzdělávání“ poskytované „vysokými školami“ dnes již nevystihuje skutečnost, že se jedná o vnitřně velmi diferencovaný prostor, ve kterém operují instituce různého zaměření a různé kvality. V souvislosti se stárnutím populace i rychle se měnícími požadavky pracovního trhu danými mimo jiné přechodem na znalostní společnost (knowledge society) se stále více zdůrazňuje, aby v tomto prostoru se ve stále větší míře vzdělávali lidé v programech tzv. celoživotního vzdělávání.

Proč je vůbec nutné mít Bílou knihu terciárního vzdělávání?

Terciární vzdělávání jako celek v České republice prošlo od roku 1989 významnými a jistě úctyhodnými změnami – byly zavedeny samosprávné mechanismy na vysokých školách, byl zaveden sektor vyššího odborného vzdělávání, od roku 1998 je umožněna činnost soukromých vysokých škol, došlo k výraznému nárůstu studentů a absolventů v terciárním vzdělávání jako celku, atd. Nelze ale ignorovat některé slabé stránky celého systému – systém zůstává i nadále relativně uzavřený zejména pro děti s nižších sociálních vrstev (tj. neslouží jako nástroj sociálního vzestupu), prostupnost mezi jednotlivými stupni a institucemi je omezená, systém není dostatečně diverzifikovaný (téměř všechny školy aspirují na magisterské a doktorské studijní programy a výzkumnou činnost, čímž vlastně snižují kvalitu těchto činností), stále častěji se objevují výtky zaměstnavatelů na množství a často i kvalitu absolventů vysokých škol, české vysoké školy se neobjevují na předních místech mezinárodního hodnocení, atd. Na systémové nedostatky (struktura a řízení

terciárního vzdělávání, finanční spoluúčast, spolupráce s externími aktéry, atd.) odkazují i analýzy mezinárodních organizací (Světová banka, OECD, atd.). Zprávu expertního týmu OECD, která je jedním ze základních podkladů plánovaných změn, lze číst následujícím způsobem: Chce-li česká ekonomika obstát v konkurenci ostatních znalostních společností, musí se kromě jiného změnit i systém terciárního vzdělávání.

Reforma terciárního vzdělávání je nutná také proto, že reforma probíhající na úrovni základního a středního vzdělávání, bude zvyšovat podíl populace, která bude před přechodem na trh práce procházet některým typem post-sekundárního vzdělávání, které zatím na tuto změnu není připraveno. Navíc probíhající kurikulární reforma nepodporuje maximalizaci šancí každého jednotlivce - dimenzi maximálního začlenění (inkluze) tolik zdůrazňovanou klíčovými dokumenty Evropské komise i experty OECD má zatím pouze reforma systému terciárního vzdělávání. A konečně - reforma českého školství postupuje od nejnižších stupňů, tj. od předškolního vzdělávání; školy však dlouhodobě (a celkem oprávněně) argumentují, že reformní snahy nižšího stupně narážejí na požadavky navazujícího vyššího stupně. Bílou knihu terciárního vzdělávání je proto možné považovat i za významný a potřebný podnět pro zlepšení celého vzdělávacího systému.

Bílá kniha terciárního vzdělávání je strategický dokument, který stanoví očekávání společnosti od systému terciárního vzdělávání a jednotlivých vzdělávacích institucí. Současně by měla stanovit základní rámec a podmínky, za kterých budou vzdělávací instituce svoji činnost realizovat. Nejdůležitějším cílem je, aby změny v terciárním vzdělávání vedly nejen k uspokojení rostoucí poptávky po vysokoškolském vzdělání, ale aby byly též silným impulzem k dalšímu směřování české ekonomiky k vyšší konkurenceschopnosti, trvale udržitelnému rozvoji, růstu inovačního potenciálu a současně akcentovaly sociální, kulturní a historické hodnoty.

Bílou knihu musíme chápat především jako nástroj usměrňující a kultivující diskusi o tom, jakým způsobem nastavit dlouhodobé změny v terciárním vzdělávání a do jaké míry využít doporučení mezinárodních expertů. Bílá kniha by měla v konzistentní formě říci, kterým směrem se terciární vzdělávání v České republice do budoucna bude ubírat. Stanoví strategický rámec, hlavní cíle a nabídne určité nástroje k jejich realizaci. Z Bílé knihy terciárního vzdělávání budou v další fázi vycházet další nezbytné kroky – zejména nová legislativní úprava terciárního vzdělávání.

Proč chcete zrušit vyšší odborné školy?

Nikde se nemluví o zrušení vyšších odborných škol. Naopak. Sektor profesně orientovaného vzdělávání v kratších cyklech zaujímá v mnoha zemích podstatně větší část terciárního vzdělávání než u nás, a to jak z hlediska počtu studentů a absolventů, tak z hlediska prestiže, které se těší. Tento sektor je totiž (na rozdíl od univerzit, které mají často jiné cíle) schopen dynamicky reagovat na změny na trhu práce, modifikovat ve spolupráci s praxí své studijní programy a přispívat tím ke zlepšení nabídky kvalifikovaných odborníků na trhu práce. V České republice bohužel vyšší odborné školy reprezentují méně než 10 procent studentů v terciárním vzdělávání a zájem o jejich

studium se v porovnání s vysokými školami dále snižuje. Stejně tak jsou vyšší odborné školy legislativně i organizačně (v rámci stávající struktury MŠMT) zakotveny blíže střednímu (regionálnímu) školství, než k vysokému školství, kam koncepčně patří. Základní otázku diskuse o vyšších odborných školách lze formulovat následovně: jakým způsobem využít strukturu existujících vyšších odborných škol a silných stránek fungujícího systému a docílit toho, aby byl posílen profesně orientovaný sektor terciárního vzdělání, který by produkoval dostatečný počet absolventů v takové kvalitě, aby byli schopni dostatečně pokrýt měnící se požadavky trhu práce.

Jak se má změnit role akademických senátů na vysokých školách? Mají být nahrazeny jinými tělesy?

Akademické senáty na úrovni vysokých škol a fakult sehrály ve vývoji vysokého školství po roce 1989 velice důležitou a v zásadě pozitivní roli, k nimž patří účast studentů na životě vysokých škol. Na akademické senáty však číhají mnohé pasti. Patří mezi ně např. „lidová tvořivost“ při tvorbě některých dokumentů legislativní povahy. Senáty tak přebíraly v některých případech pravomoci, které jim nepříslušely, ovšem odpovědnost za to nesly jen v minimální míře. V některých senátech vítězila snaha řešit provozní detaily místo péče o strategické otázky. Někdy dokonce akademické senáty plnily role typické pro odborové organizace. Terciární sektor je v Tezích Bílé knihy terciárního vzdělávání představen jako velice diverzifikovaný systém nejrůznějších typů institucí. Tomu musí samozřejmě odpovídat metody a formy rozhodování, takže i role akademických senátů se musí lišit podle záměrů konkrétní instituce (výzkumná fakulta zaměřená na doktorské studium x VOŠ). Nejde o „rušení“ akademických senátů, ale o nastavení jejich pravomocí a odpovědností podle typu a potřeb instituce. Je velice pravděpodobné, že konstrukce a role senátů nebude upravena zákonem, ale až vnitřním předpisem instituce terciárního vzdělávání.

Jakou roli mají v novém systému hrát studenti a jejich reprezentace?

Role studentů v samosprávě vysoké školy je nezastupitelná a je jednou z oblastí, kterou experti OECD považují na našich vysokých školách za příklad dobré praxe pro další země. Zároveň je ale nutné zdůraznit, že význam této role plyne především z účasti studentů na hodnocení kvality vzdělávací činnosti, dodržování pravidel akademického života, ze změn struktury studijních plánů, tvorbě vnitřních předpisů apod. Pochybnosti máme o tom, zda studenti se mohou vyjadřovat dostatečně kvalifikovaně ke středně a dlouhodobé strategii rozvoje VŠ a případným investičním akcím, k přípravě rozpočtu či k volbě klíčových funkcionářů, od kterých se v čím dál tím větší míře očekává, že budou jednat jako manažeři. Význam studentů a studentských reprezentací se rozhodně nezmenší, ale může být jinak orientovaný. Navíc – a to jistě chápou i současní studenti – perspektivně by měla růst role „bývalých“ studentů, tj. absolventů vysokých škol. Ti v sobě spojují jak přímou vazbu k vysoké škole a tomu, co poskytuje, tak i ověření toho, co získali v praxi. Vytváření absolventských sítí a zvyšování role jejich reprezentace v institucionálních

strukturách je jedním z nejvýraznějších trendů špičkového univerzitního školství.

Co si mám představit pod pojmem „stakeholder“?

Pojem „stakeholder“ pochází původně z oblasti byznysu a chování organizací ze začátku 80. let minulého století. V té době se začala přijímat hypotéza, že i „externí“ aktéři či hráči mají právo projevit zájem a tím ovlivňovat chování a cíle organizace. Obecně lze jako „stakeholdera“ definovat jako „jakoukoliv skupinu či jedince, který může ovlivnit a je současně ovlivněn realizací cílů organizace“. Postupně se pojem „stakeholder“ rozšířil do oblastí mimo byznys – především do oblasti veřejné správy včetně vysokého školství. Ve vysokém školství byl koncept „stakeholder“ používán především z toho důvodu, aby se zdůraznila skutečnost, že vysoké školy neexistují ve vakuu – školy jsou stále více za realizaci svých aktivit odpovědné vůči vnějšímu prostředí – společnosti jako celku, státu, daňovým poplatníkům, studentům, rodičům, zaměstnavatelům atd. Příkladem definice „stakeholdera“ ve vysokém školství je například „speciální skupina, která má přímý či nepřímý zájem na vysokém školství, ale současně nemůže být nahlížena obchodním modelem typu poskytovatel versus zákazník“. Každý, kdo přímo či nepřímo na chod vysokých škol přispívá (což je v České republice každý daňový poplatník), či výstupy vysokých škol odebírá (především zaměstnavatelé jako odběratelé absolventů, firmy jako odběratelé výzkumné a vývojové činnosti, studenti jako odběratelé vzdělávání, atd.) má nezadatelné právo (někteří téměř povinnost) se k problematice vysokých škol vyjadřovat a požadovat, aby vysoké školy uspokojovaly efektivně požadavky, která na ně společnost a různé její části kladou. Důležité je, že různé typy škol mají různé typy externích „stakeholders“. Nemusí jít jen o podnikatele a představitele regionální politiky, ale často např. o představitele výzkumných a kulturních institucí. Možná je načase zavést pro tuto skupinu český ekvivalent „externí“ aktéři či hráči.

Proč a jak se má zvětšit vliv externích aktérů (stakeholders), tedy vnější vliv na vysoké školy?

V České republice po roce 1990 nebyla na rozdíl ostatních vyspělých zemí role „externích aktérů“ silná. Vysoké školy jako celek stejně jako celá vysokoškolská politika nebyly dostatečně otevřeny svému okolí. V budoucnosti je tedy žádoucí v České republice najít takový model, aby externí aktéři měli prostor se vyjadřovat ke směřování jak celé vysokoškolské politiky na národní úrovni, tak ke směřování individuálních vysokých škol v regionálním či oborovém kontextu. Na druhou stranu je nutno zajistit, aby se vysoké školy nestaly nástrojem místních politických a obchodních zájmů. Ideální model by měl zajistit „odpovědnou“ účast veřejnosti na fungování vzdělávacích institucí a současně zabránit prosazování úzkých zájmů některých vybraných skupin. **Vše by mělo směřovat k tomu, aby vysoké školy realizovaly svou činnost s větší odpovědností za výsledky vůči veřejnosti a intenzivnější účast externích aktérů na různých úrovních sloužila jako vyjádření veřejného zájmu.**

Co se rozumí „třetí rolí univerzit“?

Vedle klasického poslání univerzit ve vzdělávání a výzkumu plnily univerzity odjakživa i role další. V poslední době jsou stále častěji hybatelem regionálního rozvoje. Vynikající úroveň regionálních univerzit se totiž stává základní podmínkou získání velkých investic do regionu a výzkum prováděný na univerzitách je stále důležitější podmínkou rozvoje inovačního podnikání v regionech. Dopady a společenská významnost těchto univerzitních aktivit dosáhly takového rozsahu, že jsou sledovány a politicky i ekonomicky rozvíjeny pod společným označením „třetí role univerzit“.

Na rozdíl od vzdělávání a výzkumu na „národní“ úrovni jde vždy o regionálně determinované činnosti, vztahy a synergie, které jsou vlastní konkrétní univerzitě nebo skupině univerzit. Obecně půjde zejména o dvě funkce: a) úzké propojení s komerčními partnery a poskytovateli služeb (např. při celoživotním vzdělávání nebo během celého inovačního cyklu výroby a služeb), a b) převzetí výrazné role v regionálním rozvoji (přímo spoluprací s regionální správou a účastí ve strategiích rozvoje, nepřímo formou investičních pobídek pro hi-tech obory)

K tomu bude zapotřebí dosáhnout odpovídající úrovně manažerského přístupu na všech úrovních řízení univerzit a legislativy podporující spolupráci privátního sektoru a univerzit. Případové studie vesměs ukazují, že rozvoj takto chápané třetí role univerzit byl podmíněn souhrou zejména následujících faktorů: tlak/zájem zavedených firem na spolupráci s univerzitami, jistá forma recese nebo krize, vícezdrojový model financování silně motivující k získávání dodatečných prostředků, vyšší stupeň ochrany výsledků vývoje z veřejných zdrojů („státní model podpory“), rozmach regionálních rozvojových iniciativ, mobilizace jednotlivců, postupné vytváření regionálního mandátu univerzit v celkovém rozvoji.

Má dojít ke spojení Akademie věd s univerzitami? Uvažuje se o zrušení Akademie věd?

O zrušení AVČR v týmu připravujícím Bílou knihu nikdo nehovoří ani neuvažuje. Nikdo v našem týmu nevidí nejmenší důvod rušit nebo podlamovat postavení instituce, která jako celek produkuje více než třetinu nejlepších výsledků vědy v naší zemi. Spolupráce a dokonce propojování ústavů Akademie věd a vysokých škol je realitou, která v těch místech a oborech, kde se tak stalo, přináší velmi dobré výsledky. Lze říci, že dokonce říci, že tendence k propojování a vyváření přirozených center excelence je nejsilnější u ústavů s nejlepšími výsledky. Bílá kniha terciárního vzdělávání chce pro tento proces vytvořit příznivější podmínky, které by měly umožnit, aby uspořádání výzkumných institucí a spolupráce mezi akademií a univerzitami bylo v budoucnosti mnohem pružnější a aby se odstranily (ovšem přirozenou, nedirektivní cestou) zbytečné duplicity a multiplicity, které vedou zejména k plýtvání zdroji na přístrojové a další vybavení. V prostředí vysokých škol je velice žádoucí nahrazení vysokoškolských ústavů současného typu takovými součástmi vysoké školy, které by byly schopny spojení s jinými výzkumnými institucemi, pokud je to vhodné a přínosné. Jiné výzkumné instituce, včetně ústavů Akademie věd, by

měly mít možnost se tohoto procesu nového seskupování na bázi výhodnosti svobodně a bez legislativních a administrativních překážek účastnit.

Nepovede zavedení odloženého školného k nedostupnosti vysokoškolského vzdělání pro sociálně slabé?

Předně, Bílá kniha nenavrhuje zavést školné dříve, než pro tento krok bude existovat dostatečně silná politická vůle. S ohledem na to, že spoluúčast studentů v souladu s dokumenty OECD a EU postupně zavádí řada zemí, tým Bílé knihy chce vést diskusi o ideálním modelu spoluúčasti pro Českou republiku. Odložené školné se jeví jako jedna z nejpříjemnějších variant. Odložené školné bude spláceno až z toho, co vzdělání absolventovi resp. bývalému studentovi přinese „navíc“, tj. až poté, co absolvent resp. bývalý student překročí průměrnou mzdu, a částkou odpovídající několika procentům z této mzdy. Z toho plyne, že pokud absolvent nikdy nedosáhne výše mzdy rozhodné pro zahájení splácení závazku vůči škole, tento závazek nesplatí. Závazek vůči vysoké škole, který studentovi během studia vznikne, buď nebude úročen vůbec, nebo - v zájmu posílení motivace k rychlejšímu splácení - bude úročen velmi nízkým úrokem kontrolovaným státem, takže ani studentovi ze sociálně slabší rodiny ani studentovi, který z různých důvodů nebude dostatečně úspěšný, nehrozí žádné riziko. Dlužné školné se rozhodně nebude úročit v době mateřství, dlouhodobé nemoci, apod. Navíc odložené školné nebude zavedeno dříve, než budou uvedeny v život systémy sociální pomoci studentům: rozšíření skupiny příjemců stipendií zacílených zejména na studenty z nízkopříjmových rodin, půjčky na životní náklady též splácené v závislosti na výši příjmu, spoření na vzdělání, atd.

Dotkne se odložené školné dnešních studentů?

Ne. Nelze měnit pravidla během hry. Závazek vůči vysoké škole splácet odložené školné bude platit až pro nově přijímané studenty. Ti budou mít určitou výhodu v tom smyslu, že vysoké školy budou zainteresovány na jejich uplatnění.

Kolik peněz přinese odložené školné vysokým školám?

Primárním cílem zavedení odloženého školného není navýšení peněz vysokým školám, ale zvýšení jejich zainteresovanosti na poskytování co nejkvalitnějšího vzdělání, tj. na dobrém uplatnění absolventů. Proto je také systém odloženého školného jen určitou nadstavbou nad financováním vysokých škol z veřejných zdrojů, které bude v plném rozsahu uchováno. Postupně však bude podíl finančních prostředků z odloženého školného růst (aniž by se změnily výše popsané podmínky) a během 10-15 let bude hrát významnou roli. Pokud se náš systém financování vysokého školství bude vyvíjet podobně jako v zemích, kde má školné již tradici, neměly by příjmy ze školného v průměru přesáhnout 25 procent veškerých příjmů vysokých škol.

Nebude systém odloženého školného příliš nákladný?

Rozhodně ne. Bude odváděn srážkou ze mzdy příp. zálohově (u OSVČ) podobně jako sociální pojištění s minimálními transakčními náklady v rámci systému který již dnes existuje a existovat bude. Prostředky půjdou přes správu odloženého školného (případě správu půjček, stipendií a odloženého školného) na účet příslušné vysoké školy, jejich výše však bude centrálně evidována, aby každý měl k dispozici informace o tom, jak úspěšní jsou absolventi té či oné vysoké školy toho či onoho oboru.

Kdo bude rozhodovat o výši odloženého školného?

O výši odloženého školného bude rozhodovat vysoká škola, resp. fakulta. Na počátku, než si vysoké školy a studenti na nový systém financování zvyknou, bude zřejmě stanovena horní hranice školného, kterou vysoká škola nebude smět překročit. Až se celý systém ustálí, bude možné tuto hranici postupně zvyšovat a nakonec zřejmě zcela odstranit.

Může se výška školného měnit v průběhu studia?

Nikoli. Školné stanovené při vstupu studenta do příslušného cyklu studia by se po dobu studia v témže cyklu a studijním programu smělo měnit pouze o inflaci. Studenti musí mít možnost stupeň terciárního vzdělávání, do kterého byli přijati, dostudovat za stejných podmínek, za kterých se pro toto studium rozhodovali.

Jaký je předpokládaný poměr zastoupení „výzkumných“ a „výukových“ vysokých škol?

Předně je třeba říci, že „kategorizace“ vysokých škol nebude úředním aktem, kterým někdo určí, do jaké kategorie ta či ona škola bude jednou pro vždy patřit. Půjde o proces postupné diverzifikace, která bude probíhat v první řadě na základě reformy financování výzkumu a vývoje připravované Radou pro výzkum a vývoj, která si klade za cíl v mnohem větší míře než dosud rozdělovat prostředky určené na výzkum a vývoj na základě kritéria excelence, tj. podle toho, jak se příslušné instituci (škole, fakultě, vysokoškolskému ústavu) bude dařit výsledky výzkumu a vývoje prosazovat ve světové konkurenci (pouze u některých oborů v konkurenci domácí). Lze předpokládat, že kategorizace proběhne nejprve na úrovni fakult a případně vysokoškolských ústavů. Vysoká škola jako celek je pro takovou kategorizaci příliš velký a heterogenní celek.

Na základě jakých kritérií budou školy (resp. jejich fakulty) hodnoceny a následně zařazeny? (Do příslušné skupiny i takřikajíc hierarchicky v rámci ní) Bude preferována určitá oblast? (přírodní vědy, technika)

Řada kritérií je obsažena již v hodnocení prováděném Radou pro výzkum a vývoj na základě databáze RIV. Zjednodušeně řečeno, půjde o to, jak se v daném oboru bude dařit publikovat výsledky v časopisech s vysokým impaktním faktorem či dosahovat vysokého ekonomického zhodnocení patentů či inovací. K tomu je nutné doplnit ještě ohlasy na práce v podobě citací a také rozsah a úspěšnost doktorského studia. Z výše uvedeného plyne, že pro výběr musí být rozhodující evropská či světová excelence, která se mimo jiné projevuje i zájmem zahraničních studentů doktorských studijních programů o takové pracoviště. Naopak nepředpokládáme, že by kritériem pro kategorizaci měl být studijní či výzkumný program pracoviště.

Kolik univerzit evropské resp. světové úrovně si může Česká republika reálně dovolit?

Velikosti země by odpovídalo 3-5 takových institucí, ale za správné považujeme, aby označení „výzkumná“ získávaly v první fázi především fakulty a ústavy. O evropské či světové úrovni pochopitelně nelze rozhodovat a priori, vysoká (stejně jako nízká) úroveň je výsledkem celého procesu.

4) Jaká opatření ze strany vlády je možné udělat pro to, aby nadprůměrní studenti ve vědě zůstávali a neutíkali do finančně často zajímavější praxe? A co by naopak měly v tomto směru podniknout univerzity samotné?

Mobilita mezi různými sektory je v zásadě zdravá. Odchod nadějných mladých vědců mimo vysoké školy a zejména mimo oblast výzkumu a vývoje ovlivňuje souhra řady faktorů. Významnou roli mohou sehrát prostředky ze strukturálních fondů, ale i na samotných vysokých školách se evidentně musí změnit personální politika i ochota k širší kooperaci s dalšími institucemi. Hodně by pomohlo, kdyby se špičkový výzkum v mnohem větší míře než dosud uskutečňoval ve firmách přímo spolupracujících s vysokými školami (spin off firmy, zejména takové, ve kterých vysoké školy vystupují jako spoluvlastníci). Školy, které budou mít takové firmy, budou rychleji „bohatnout“ a udrží si jak špičkové učitele a vědce, tak studenty.

Jakým způsobem lze k financování vědy přitáhnout i podnikatelský sektor, který by měl z výsledků uvedených do praxe profitovat? Existuje nějaká koncepce?

Připravovaná Bílá kniha terciárního vzdělávání zahrnuje i část, která se věnuje tzv. třetí roli univerzit. Právě rozvinutí schopností reakce na podněty vnějšího prostředí vysokým školám přinese pestřejší strukturu finančních zdrojů. K tomu jsou nutné změny jak v legislativě (daňové zvýhodnění zakázek v oblasti výzkumu a vývoje zadávaných vysokým školám), tak ve strategickém uvažování samotných vysokých škol a jejich součástí. Koncepci nelze nařizovat, tu si musí vytvořit každá vysoká škola či fakulta. Potřebuje k tomu podmínky legislativní a také motivační (rozvojové projekty, strukturální fondy apod.).